

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ОНАТІЙ АНАСТАСІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 811.161.2'367.335.2

**СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ
ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНИХ РЕЧЕНЬ НЕСИМЕТРИЧНОЇ
СТРУКТУРИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного університету “Кієво-Могилянська академія” Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
ОЖОГАН Василь Михайлович,
Національний університет “Кієво-Могилянська академія”, віце-президент з науково-педагогічної роботи.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ХРИСТІАНІНОВА Раїса Олександрівна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри української мови;
кандидат філологічних наук, доцент
ДОМРАЧЕВА Ірина Романівна,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
доцент кафедри української мови.

Захист відбудеться **«26» грудня 2018 року** об 11⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21007, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«26» листопада 2018 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Синтаксична організація складнопідрядних речень є однією з тих проблем граматики, які привертають увагу мовознавців уже десятки років поспіль. Попри тривалу історію студіювання, дотепер є одиниці, які не мають ані остаточного потрактування в межах комплексної системи складних речень, ані виструнченої внутрішньої класифікації. До таких належать займенниково-співвідносні речення.

Навіть усталений протягом останніх десятиліть критерій симетричності для класифікації займенниково-співвідносних речень сьогодні важко назвати однозначним. У сучасних наукових студіях І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, С. В. Ломакович, В. М. Ожогана, Р. О. Христіанінової, Л. В. Шитик натрапляємо на різнотлумачення речень, побудованих за однаковою формальною моделлю, різні, часом протилежні, інтерпретації статусу цих одиниць та дискусійні потрактування механізму поєднання їхніх предикативних частин. Деякі типи конструкцій опиняються навіть поза класифікаційною схемою (наприклад, одиниці, у яких семантична відповідність між корелятом і релятом не є повною, або речення з транспонованим прономінативом). Така ситуація здебільшого пов'язана зі складністю кваліфікувати несиметричні одиниці, адже досі не виявлено повного корпусу співвідносних слів та сполучних засобів, не з'ясовано принципів взаємодії елементів корелятивного блоку та не деталізовано схеми реалізації прислівно-кореляційного зв'язку. Низка наведених чинників призводить до утворення лакун у системі знань про граматичну будову української мови.

У зв'язку з цим **актуальність дослідження** зумовлена потребою комплексно проаналізувати складнопідрядні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури в сучасній українській літературній мові у взаємозв'язку їхніх формально-граматичних та семантико-синтаксичних ознак, чітко окреслити умови несиметричності, визначити межі цих одиниць, доповнити характеристику прислівно-кореляційного зв'язку, з'ясувати функції елементів корелятивного блоку, визначити ядерну та периферійну зони.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри української мови Національного університету “Киево-Могилянська академія” “Українська мова: історія та сучасність” (0117U007126). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради НаУКМА (протокол № 3 від 25 лютого 2016 року).

Мета дослідження – випрацювати семантико-синтаксичну класифікацію складнопідрядних займенниково-співвідносних несиметричних речень у сучасній українській мові, спираючись на особливості їхньої формально-граматичної організації.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) конкретизувати лінгвістичну сутність понять “симетрія”, “асиметрія” з огляду на класифікацію займенниково-співвідносних речень;
- 2) інвентаризувати формально-граматичні засоби утворення несиметричного корелятивного блоку;
- 3) окреслити особливості механізму прислівно-кореляційного зв'язку в несиметричних реченнях;

4) виявити ядерну, напів'ядерну, периферійну зони займенниково-співвідносних несиметричних речень;

5) описати несиметричні речення, що мають ознаки перехідності;

6) схарактеризувати асинкретичні та синкретичні семантико-синтаксичні відношення в несиметричних реченнях;

7) уточнити класифікацію займенниково-співвідносних несиметричних речень із урахуванням виявлених семантико-синтаксичних відношень.

Об'єкт дослідження – складнопідрядні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури в сучасній українській літературній мові.

Предметом дослідження є формально-граматична та семантико-синтаксична організація складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури в сучасній українській літературній мові.

Матеріалом дослідження є картотека займенниково-співвідносних несиметричних речень (4500 одиниць), зафіксованих у художніх творах українських письменників ХХ – ХХІ ст., текстах наукового (статтях, монографіях), публіцистичного (різножанрових текстах засобів масової інформації), епістолярного, офіційно-ділового стилів.

Методи дослідження зумовлені його метою й завданнями. Дисертацію виконано із застосуванням загальнонаукових та спеціально-лінгвістичних методів. Було застосовано *описовий метод* для інвентаризації корелятивних блоків, класифікації та інтерпретації їхнього функціонування в займенниково-співвідносних несиметричних реченнях; *метод синтаксичних трансформацій* – для аналізу ізофункційності елементів корелятивного блоку; *структурний метод із використанням структурно-семантичного аналізу* – для встановлення семантичної кореляції прономінатива й засобу зв'язку, дослідження формально-граматичної організації речень, а також з'ясування семантико-синтаксичних відношень; *аналіз у термінах залежностей* та *аналіз за безпосередніми складниками* – для виявлення напрямів синтаксичних залежностей між компонентами речення; *метод функційного поля* – для структурування ядерної та периферійної зон займенниково-співвідносних несиметричних речень; *елементи статистичного підрахунку* – для з'ясування частотності й продуктивності моделей несиметричних речень у сучасній українській літературній мові.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз складнопідрядних займенниково-співвідносних несиметричних речень на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях. Зокрема, виявлено корпус формально-граматичних засобів зв'язку, з'ясовано семантичні групи й уточнено умови утворення несиметричних корелятивних блоків; потрактовано механізми реалізації прислівно-кореляційного зв'язку, оформленого синтагматично сильним та слабким релятами, а також контамінованого вияву прислівно-кореляційного зв'язку; вияскравлено ядерну, напів'ядерну та периферійну зони несиметричних речень; кваліфіковано одиниці, що водночас мають ознаки симетричних і несиметричних структур; простежено семантико-синтаксичну організацію речень із корелятами *так, настільки, стільки, такий, той, те* тощо; визначено кореляції формально-граматичних та семантико-синтаксичних складників займенниково-співвідносних несиметричних речень;

конкретизовано кваліфікацію речень із транспонованими прономінативами; уточнено класифікацію аналізованого типу в системі складнопідрядних речень української мови.

Теоретичне значення виконаного дослідження. У дисертаційній студії подано нові відомості про формально-граматичну та семантико-синтаксичну організацію складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури, що сприяє удосконаленню теорії українського синтаксису, зокрема теми складнопідрядного речення, а також поглибленню розуміння організації речень з опорним займенниковим словом у головній частині. Узагальнення та висновки, наведені в роботі, дозволяють осмислити займенниково-співвідносні несиметричні речення як систему, що має ядерну, напів'ядерну та периферійну зони. Запропоновано в наукове терміновживання поняття “напівсиметричне займенниково-співвідносне речення”, “прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично сильним релятом”, “прислівно-кореляційний зв'язок, оформлений синтагматично слабким релятом”.

Практична цінність результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані в теоретичних та практичних курсах із сучасної української літературної мови (частина “Синтаксис”), спецкурсах із синтаксису складнопідрядного речення, створенні підручників і посібників із граматики для вищої школи, а також в укладанні фахових енциклопедичних статей, довідників тощо.

Особистий внесок здобувача. Здобувачка виконала дослідження самостійно. Усі статті одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження було представлено в доповідях на 7 конференціях, із яких – 4 міжнародні: Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Ломоносов-2013” (Севастополь, 2013), II і III Міжнародних наукових конференціях “Мова: класичне-модерне-постмодерне” (Київ, 2015; Київ, 2017), Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу” (Черкаси, 2016); та 3 всеукраїнські: II Всеукраїнській науково-практичній конференції “Лінгвістичне портретування сучасного соціуму” (Вінниця, 2015), Всеукраїнській науковій конференції “Сучасні орієнтири філологічної науки” (Херсон, 2016), Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик та українське мовознавство: історія, школи, проблеми” (Львів, 2017). Дисертацію було обговорено на засіданні кафедри української мови Національного університету “Києво-Могилянська академія” (протокол №1 від 5 вересня 2018 року).

Публікації. Основні положення та результати роботи викладено у 8 одноосібних наукових статтях: із них 6 опубліковано у фахових виданнях України (із них 2 – у міжнародних наукометричних виданнях); 1 – у матеріалах наукових конференцій України, 1 – в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг роботи визначені її метою та завданнями. Робота складається з анотацій, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури (223 позиції), списку джерел фактичного матеріалу, додатків. Повний обсяг роботи – 230 сторінок, основного тексту – 176 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету, завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну, теоретичне значення і практичну цінність, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, окреслено джерела матеріалу дослідження та структуру роботи.

У першому розділі **“Статус займенниково-співвідносних речень несиметричної структури в теорії синтаксису”** висвітлено дискусійні аспекти формування статусу займенниково-співвідносних речень (далі – ЗСР) несиметричної структури в сучасній граматиці (підрозділ 1.1), узагальнено становлення поглядів на ЗСР на тлі загального розвитку теорії речення (підрозділ 1.2), окреслено актуальну класифікаційну схему ЗСР несиметричної структури (підрозділ 1.3), обґрунтовано вибір комплексу методів дослідження (підрозділ 1.4).

Динаміка наукових поглядів на займенниково-співвідносне несиметричне речення віддзеркалює етапи розвитку теорії складного речення загалом. Одну з перших згадок про особливі конструкції з прономінативами в обох частинах знаходимо в праці представника традиційного, логіко-граматичного, напрямку М. І. Греча. Проте в студіях цього періоду ЗСР не вияскравлено як особливого типу складнопідрядних структур, натомість їх розглянуто з-поміж підметових, присудкових, додаткових, означальних та обставинних. Тому найбільш значущою видається фіксація корпусу цих одиниць, а також зародження векторів їхнього аналізу: поєднання прономінатива й сполучника в статичні блоки (у сучасному розумінні – несиметричні корелятивні пари) згадано в розвідках Ф. І. Буслаєва та І. І. Давидова, моделі симетричних блоків представлено в граматичній студії В. І. Сімовича, стилістичні аспекти рідковживаних блоків окреслено в працях О. Б. Курило та С. С. Смеречинського. Одними з перших лінгвістів, які прокоментували закономірності утворення блоків, визначивши важливий крок переходу від емпіричного етапу до витоків аналізу ЗСР як формально-граматичної моделі, були С. Й. Смаль-Стоцький та Ф. І. Гартнер. Разом з усталенням формально-граматичної школи в граматичних студіях виникли класифікації речень, фокус яких скеровано на студіювання специфіки засобів зв'язку. У межах такого підходу моделі займенниково-співвідносних несиметричних речень було описано в класичних наукових студіях за редакцією Л. А. Булаховського, І. К. Білодіда.

Підходи, поширені в синтаксисі до кінця 50-х років ХХ століття, не враховували значення співвідносних слів у формуванні окремого різновиду складнопідрядних речень, а спиралися на ті відношення між змістом головної та підрядної частин, які сформовано без участі займенниково-кореляційного синтаксичного механізму. Тому потужним поштовхом у розробці теорії ЗСР, зокрема моделей несиметричної структури, став семантико-синтаксичний підхід, який представлено в наукових студіях М. С. Поспелова, І. Г. Чередниченка, Л. Ю. Максимова, В. А. Белошапкової. На цьому етапі в науковій літературі вперше з'явився термін “займенниково-співвідносне речення” в сучасному його розумінні. Проте жодну з класифікацій цього періоду не утверджено як остаточну здебільшого через намагання поєднати різнорівневі характеристики в межах одного

підходу. Найбільш усталеним з-поміж усіх можна вважати трактування ЗСР В. А. Белошапкової, яке стало підґрунтям теорій І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, С. В. Ломакович, Р. О. Христіанінової та ін.

У сучасній науковій літературі автори здебільшого застосовують критерій симетричності для вихідної класифікації ЗСР. Можна виокремити два різноскеровані принципи в його застосуванні. Згідно з першим, широким, розумінням, витоками якого є праці представників Празького лінгвістичного гуртка, зокрема С. О. Карцевського та В. О. Скалічки, симетрію трактують як кількісну відповідність предикативної та пропозитивної будови речення. Такий інструментарій щодо аналізу ЗСР застосовує С. В. Ломакович. Натомість згідно з другим, вузьким, тлумаченням, висвітленим здебільшого в працях представників української функційно-категорійної граматики (І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, В. М. Ожогана, Р. О. Христіанінової та ін.), симетрію визначають як явище семантичної відповідності релята корелятові, а **несиметричні займенниково-співвідносні речення** – як конструкції нерозчленованої структури, у головній частині яких функціонує опорний прономінатив (**корелят**), який, поєднуючись із семантично нетотожним сполучним засобом (**релятом**), утворює **корелятивний блок** і реалізує механізм прислівно-кореляційного зв'язку, напр.: *І говорить так, ніби це ти винен, що немає снігу, ніби це ти вранці, доки вона спить, вибираєшся на темні вулиці й згрібаєш сніг <...>* (С. Жадан). Морфологічним вираженням корелятивів є займенникові іменники, прикметники, прислівники та числівники, а також ті класи слів, які, перебуваючи в позиції співвідносного слова, зазнали процесу прономіналізації.

Водночас фіксуємо речення, у яких відбувається неповна семантична кореляція елементів блоку. На позначення таких одиниць видається доцільним запровадити термін “**напівсиметричні речення**”, адже в таких структурах спостерігаємо загальну прогнозованість між корелятом та релятом, але їхня семантика має різні відтінки, що унеможливорює зарахування цих складнопідрядних речень до симетричних, водночас вони не належать до сфери несиметричних, напр.: *Там, куди я влетіла, легко і радісно розливавсь день* (М. Матіос). У реченні корелят *там* прогнозує локативну семантику місцеперебування, водночас у підрядній частині функціонує локативний займенниковий прислівник *куди*, що вказує на напрямок руху до точки. У таких перехідних структурах відбувається кореляція на рівні загальної семи локативності, проте повне ототожнення їм не властиве.

З огляду на необхідність урахування внутрішніх механізмів становлення ЗСР, зокрема формування прислівно-кореляційного зв'язку і його впливу на реалізацію семантико-синтаксичних відношень, було запропоновано оновлену класифікацію, у межах якої представлено чотири семантико-синтаксичні типи речень: **адвербіальні**, **атрибутивні**, **субстанційні** та **предикатні**, у кожному з яких виокремлено асинкретичні та синкретичні семантико-синтаксичні відношення, визначено основні корелятивні блоки, що є їхньою формально-граматичною основою, а також встановлено різновид прислівно-кореляційного зв'язку. Здебільшого несиметричні речення є синкретичними утвореннями й поєднують два або більше семантико-синтаксичні відношення водночас.

Адвербіальні несиметричні речення охоплюють асинкретичні, власне-синкретичні та невласне-синкретичні одиниці. Асинкретичні речення класифіковано на причинові (*тому – що*) та цільові (*затим – щоб; затим – аби*), напр.: *Саме **тому, що** я знаю його особисто, він не розчарував мене як особистість* (І. Рябчій); *Одначе й прийшли ми в цю землю не **затим, щоб** подобатися ромеям* (Д. Міщенко). Власне-синкретичні з двома семантико-синтаксичними відношеннями розмежовано на речення способу дії та ірраціонального порівняння (*так – наче; так – ніби; так – немов; так – якби*, напр.: *Скажімо, коли вона говорила по телефону і зв'язок раптом обривався, вона реагувала **так, наче** це обривалась подача кисню і вона просто не розуміла, як так сталося і чим тепер вона мала заповнювати свої легені* (С. Жадан)), способу дії та раціонального порівняння (*так – як; так само – як*, напр.: *Чому ти думаєш **так, що** маєш вчинити **так, як** княгиня Євпраксія?* (В. Малик)), способу дії та наслідку (*так – що; так – що аж; так – що й; так – що навіть; так – хоч; так – аж*, напр.: *Алегорія перетворює явище на поняття і поняття на образ, але **так, що** поняття завжди окреслюється і повністю охоплюється цим образом* (Ю. Андрухович)), способу дії та цілі (*так – щоб; так – щоби; так – аби*, напр.: *Діти, щоденні клопоти, побут, прагнення налагодити будні родини **так, щоб** домашні не відчували жодних змін на гірше* (Н. Гурницька)), темпоральності та умови (*тоді – коли; тоді – якщо; тоді – як; тоді – якби*, напр.: *Є тільки добрий спогад про приємні миті, і лише згодом ти їх називатимеш щастям, **тоді, коли** втратиш <...>* (Дара Корній)). Власне-синкретичні побудови з трьома семантико-синтаксичними відношеннями містять відтінки міри і ступеня, способу дії, наслідку (*настільки – що аж; настільки – що; настільки – аж; стільки – що аж; стільки – що; стільки – хоч; стільки – аж*, напр.: *Але щось і справді стримувало. **Настільки, що** одного разу, уже поночі, покидаючи студію й проходячи повз її робоче місце, я з подивом виявив, що вона залишила відкритою свою пошту* (С. Жадан)), міри і ступеня, способу дії та порівняння (*настільки – наче; настільки – немов; стільки – наче; стільки – немов*, напр.: *На установці перед грою він віддається **настільки, немов** грає на полі сам* (<https://sport.unian.ua>)), міри і ступеня, способу дії та цілі (*настільки – щоб; стільки – щоб*, напр.: *Я ще була достатньо слабою, щоб ясно збагнути всю складність ситуації, але не **настільки, щоб** не думати про подальшу судьбу чоловіка <...>* (М. Матіос)), міри і ступеня, наслідку та темпоральності (*стільки – аж поки; стільки – аж доки*, напр.: *Читай **стільки, аж поки** отримаєш чітке уявлення про потенціал доступного матеріалу* (<https://wol.jw.org>)). У невласне-синкретичних реченнях представлено локативні й темпоральні відношення (*там/ тут/ всюди/ скрізь – куди/ звідки; туди/ сюди – де/ звідки; відтоді – коли*, напр.: ***Там, звідки** він прийшов, взагалі не було ніяких слідів – навіть його власних* (Сергій Оксенік).

Атрибутивні несиметричні ЗСР диференціюємо на синкретичні дво- та трикомпонентні одиниці. З-поміж двокомпонентних виокремлюємо:

1) атрибутивно-адвербіальні речення таких різновидів: порівняльні ірраціонального порівняння (*такий – наче; такий – немов; такий – якби*, напр.: *Тихий, жалібний, ледь чутний, та якийсь **такий, наче** мала істота жалілася на весь світ і когось кликала на допомогу* (В. Лис)), раціонального порівняння (*такий – як*, напр.: <...>

впевнений, що **таким, як ти**, безталанним невісткам знаменитих професорів, місце якраз “на перетині наук”, між філологією та історією, себто поряд із Сократом (Г. Тарасюк)), способу дії (**такий – як**, напр.: *Сидить він **такий, як побитий*** (Ю. Яновський)), міри і ступеня (**такий – як**, напр.: *Не **така** це вже велика **ціль, як** він розповідав* (В. Шевчук), наслідку (**такий/ той – що; такий – хоч**, напр.: *В помешканні зависла **така** тиша, **що** чути стало дихання дядька Стефана* (В. Шевчук)), цільові (**такий – щоб/ щоби; такий – аби**, напр.: *Як складно написати щось **таке, щоб** бодай якось полегшити душу, і водночас вписатися у стільки параметрів, щоб бути саме письменником Країни Рад, а не буржуазним націоналістом* (Є. Кононенко)), темпоральні (**такий – коли**, напр.: ***Та** ніч, **коли** ми вперше зустрілися, **викарбувалася** в мені* (Л. Денисенко)), локативні (**такий – де; такий – куди; такий – звідки**, напр.: *Ось чому, товариші, ми збудували **такий** метрополітен, **де** людина, спускаючись на станцію, **почуває** себе, за визначенням робітників Москви — «як у палаці»* (Ю. Андрухович));

2) атрибутивно-субстанційні (**інший – що; одне – що; єдине – що; останній – що; перший – що**, напр.: *Знали **інше, що** підтверджувала **советська** влада: **бандерівці** покарали **Крап’яка** за те, **що** відмовився відчиняти їм **склади** зі спиртом* (В. Базів)).

Трикомпонентні адвербіальні ЗСР представлені атрибутивно-субстанційно-адвербіальними локативними (**той – де; той – куди; той – звідки; єдиний – де; єдиний – куди; останній – де; перший – де**, напр.: *Чому із семи **поверхів** згорів тільки **один – саме той, куди** загнали українську книгу?* (А. Охримович)); атрибутивно-субстанційно-адвербіальними темпоральними (**такий/ той – коли; інший – коли; єдиний – коли**, напр.: *Незвідь-чому, **коли** їв Єремія **той** хліб, **привидівся** йому **теплій, росяний** ранок, **залитий** сонцем, — **саме той, коли** Прохор **блукав** по **горбах** із своїм **чорногузом**, а Єремія **крався** за ними **слідом*** (В. Шевчук)) несиметричними реченнями.

До **субстанційних** зараховуємо суб’єктні ($те_1$ – $що_{спол.}$, напр.: *Про їхнє обмеженіше **вживання** <...> **свідчить** також і **те, що** вони не можуть **поєднувати** **підрядну частину** <...>* (К. Городенська) та об’єктні конструкції. З-поміж об’єктних виокремлюємо власне-об’єктні ($те_{2-6}$ – $що_{спол.}$, напр.: *В **поглядах** читалася **вдячність** **за те, що** він **таки** **вийшов** сам, **без примусу** <...>* (О. Ірванець)) та невластиво-об’єктні синкретичні речення з поєднанням двох семантико-синтаксичних відношень (об’єктно-атрибутивні ($N + **щодо** **того** – **що**; $N + **того** – **що**; $N + **у** **тому** – **що**; $N + **щодо** **того** – **як**$, напр.: *І **це, напевно**, був **перший** **знак** **того, що** **українці** можуть **долучатися** до **цього** **руху** **все** **більше, більше** і **більше*** (Т. Прохасько)); об’єктно-адвербіальні причинові (**від** **того** – **що**; **унаслідок** **того** – **що**; **завдяки** **тому** – **що**; **з огляду** **на** **те** – **що**; **у зв’язку** **з** **тим** – **що**; **з** **того** – **що**; **з приводу** **того** – **що**; **завдяки** **тому** – **що**; **через** **те** – **що**; **за** **те** – **що**; **тим** – **що**; **замість** **того** – **щоб**, напр.: ***Завдяки** **тому, що** ми **виконуємо** **наші** **завдання** **разом**, ми **стаємо** **сильнішими** (na.mil.gov.ua)), допустові (**попри** **те** – **що**; **незважаючи** **на** **те** – **що**, напр.: ***Насправді** **вже** **тепер** **розумію**, **що** **Юрко, попри** **те, що** **спілкувався** з **шаленою** **кількістю** **знайомих** **та** **приятелів**, **друзів** **мав** **не** **так** **багато*** (С. Жадан)); цільові (**для** **того** – **щоб/ щоби/ аби**; **зادля** **того** – **щоб/ щоби/ аби**; **заради** **того** – **щоб/ щоби/ аби**; **на** **те** – **щоб/ щоби/ аби**; **про** **те** – **щоб/ щоби/ аби**; **у** **тому** – **щоб/ щоби/ аби**, напр.: ***Хліб** **був**, **але** **геть** **заскорузлий**, **як** **каменюка** –**$$$

придатний **хіба для того, щоб** цвяхи забивати (С. Андрухович)); темпоральні (до того – коли; до того – як; перед тим – коли; перед тим – як; після того – коли; після того – як; по тому – коли; по тому – як, напр.: *Однак після того, коли раптом зник Яків, коротка розмова все ж таки була* (А. Кокотюха)); способу дії (відповідно до того – як; про те – як, напр.: *Лоці багато розказував йому про те, як рослини наново опановують ландшафтами, понівеченими і покинутими людьми* (Т. Прохасько)); порівняльні (про те – ніби, напр.: *Інші говорять про те, ніби на той час повітом повинна була проїжджати цариця Єлизавета* (<https://www.novoselica.cv.ua>) або трьох (об'єктно-адвербіальні міри і ступеня та наслідку (до того – що, напр.: *Усі розслабилися до того, що в моїй присутності велися розмови про “кращу партію” для моєї законної дружини* (І. Роздобудько)); об'єктно-адвербіальні причини і цілі (проти того – щоб; з тим – щоб; за тим – щоб, напр.: *Але я проти того, щоб продавати українську землю іноземцям* (<https://espresso.tv>)); об'єктно-атрибутивно-адвербіальні порівняльні (*N + про те – ніби*, напр.: *Саме так ми оцінюємо дезінформацію про те, ніби зустріч президентів України і США була організована за гроші* (<http://vgolos.com.ua>)).

Предикатні несиметричні речення представлені моделями *полягати в тому – що/ щоб; справа в тому – що/ щоб; вбачати в тому – що/ щоб*, напр.: *А правда полягає в тому, що справжні клоуни не носять перук – у них від народження таке волосся* (С. Жадан) та блоками з атрибутивним корелятом *такий*, який здебільшого перебуває в постпозиції щодо субстантива та реалізує синкретичні предикатно-атрибутивно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення наслідкові, напр.: *Замок у нас такий, що сам закривається* (А. Кокотюха); цільові, напр.: *Вона була не з таких, щоб комусь покорялись* (Ю. Андрухович); порівняльні: *І водночас відчуття таке, ніби хтось тут є, хтось дихає потаємно в напівтемряві, за одними дверима* (Ю. Андрухович). У деяких реченнях простежуємо додаткову семантику міри і ступеня: *<...> він був на той час у такому свинському стані, що зреагував лише на знайоме йому змалку ім'я* (С. Жадан).

У другому розділі **“Формально-граматична організація займенниково-співвідносних речень несиметричної та напівсиметричної структури”** представлено корпус формально-граматичних засобів зв'язку й уточнено механізм утворення несиметричних корелятивних блоків (підрозділ 2.1), розтлумачено специфіку реалізації прислівно-кореляційного зв'язку, оформленого синтагматично сильними та слабкими релятами, а також його контамінованого вияву (підрозділ 2.2).

Наближаючись певними функційними ознаками до синтаксичних морфем, опорний прономінатив, позбавлений конкретно-номінативної семантики, є показником формальної та змістової незавершеності головної частини речення. Водночас він уможливорює поєднання зі сполучним засобом та прогнозує певний тип семантико-синтаксичних відношень.

З'ясування семантичної відповідності між елементами корелятивного блоку можливе лише за умови визначення значеннєвих різновидів опорного співвідносного слова й сполучного засобу. Тому було запропоновано класифікувати **кореляти** на **атрибутивні**: власне-якісні (*такий, той*), якісно-кількісні (*настільки*), власне-кількісні (*стільки*); **адвербіальні**: каузальні (*тому*,

затим), локативні статичні (*там, тут*), локативні динамічні (*туди, звідти*), темпоральні власне-часові (*тоді*), тривало-часові (*доки, поки*), відлікові (*відтоді, звідтоді*), способу дії (*так*); **семантично нівельовані** (*те*). Натомість значенневу специфікацію **релятивів**, які формують несиметричні речення, можемо з'ясувати в межах **атрибутивного** типу (якісно-кількісний релятив *наскільки* та власне-кількісний *скільки*) та **адвербіального** типів (виокремлюємо порівняльні (*наче, неначе, немов, ніби* та ін.), допустові (*хоч, хоча*), міри і ступеня (*аж, що аж*), локативні статичні (*де*) й динамічні (*куди, звідки*), темпоральні власне-часові (*коли*), тривало-часові (*доки, поки, допоки, заки*) й відлікові (*відколи*), цільові (*щоб, аби*), способу дії (*як*)).

Найширша сполучуваність властива співвідносним словам *такий* (становлять 29, 02% від усього корпусу одиниць), *так* (25, 97%), *те* (23, 95%) та сполучникам *що, щоб, що аж*. Імовірно, це пов'язано з найвищим рівнем абстрагованості зазначених елементів, які можуть реалізовувати в ЗСР найбільшу кількість семантико-синтаксичних відношень.

Порівняно з іншими співвідносними займенниковими словами, корелят *те* має найбільше відмінкових та прийменниково-відмінкових форм: він утворює сполуки з прийменниками *про, за, через, у (в), на, до, перед, після, по* тощо та може поставати у формах називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого відмінків. Сполучуваність *те* обмежена: він формує корелятивні пари зі сполучниками *що, щоб/ аби, як, наче, ніби* (та іншими порівняльними сполучниками) та сполучними словами зі значенням місця (*де, куди, звідки*), часу (*коли, поки, доки, заки*).

Інвентаризація корелятивних пар виявила, що формально-граматичною основою займенниково-співвідносних несиметричних речень можуть бути понад 120 сполучень, із-поміж яких найбільш продуктивними є *такий – що/ що аж; такий – щоб; такий – ніби/ наче/ неначе/ мов/ немов; так – ніби/ наче/ неначе/ мов/ немов; так – що; так – щоб/ аби; настільки – що/ що аж; стільки – що/ що аж; те₂₋₆ – що; те – щоб*.

Окрім займенникового слова, у позиції корелята можуть функціювати словоформи з послабленим номінативним значенням, напр.: *у такий спосіб, до того часу, до такої міри*. Речення з такими конструкціями засвідчують транспозиційні процеси у сфері несиметричного ЗСР.

Функціонування корелята уможливорює появу прислівно-кореляційного зв'язку, **оформленого синтагматично сильним релятивом** у ЗСР симетричної структури та **синтагматично слабким релятивом** у ЗСР несиметричної структури. Сферою реалізації **контамінованого** зв'язку також є синкретичні перехідні речення з подвійними корелятивними блоками. У реалізації прислівно-кореляційного зв'язку завжди беруть участь анафоричні елементи, зокрема в симетричних структурах, на відміну від несиметричних та напівсиметричних, простежуємо явище їхнього співчленування. Різні механізми реалізації зв'язку передбачають появу асинкретичних семантико-синтаксичних відношень у симетричних реченнях та синкретичних – у несиметричних.

У третьому розділі “**Семантико-синтаксична організація ядерної зони займенниково-співвідносних несиметричних речень**” вияскравлено ядерну зону

несиметричних ЗСР, описано семантико-синтаксичну організацію конструкцій із адвербіальними корелятами *так*, *настільки*, *стільки* (підрозділ 3.1) та ад'єктивними *такий*, *той* (підрозділ 3.2).

Ядерну зону займенниково-співвідносних несиметричних речень утворюють конструкції з корелятами атрибутивної та адвербіальної семантики. Прономінатив *так* формує корелятивні блоки з релятами *ніби*, *наче*, *немов*, *якби*, *як*, *що*, *хоч*, *аж*, *щоб*, *щоби*, *аби*, зумовлюючи подвійний та потрійний синкретизм адвербіальних семантико-синтаксичних відношень способу дії і реального або ірреального порівняння/ міри і ступеня/ наслідку/ мети, напр.: *У роті вмить пересохло так^{яким способом?/ ірреальне порівняння}*, *ніби я щойно прожувала пригорщу паперу* (С. Андрухович); *Раптом пошкодував, що не встиг наостанці поголутися, – так^{яким способом?/ірреальне порівняння}*, *якби місце постою покидав по собі неприбраним* (О. Забужко); *Так^{яким способом?/реальне порівняння}*, *як має бути гіркою таблетка, щоб втамувати біль — за істиною в газеті треба терпляче вистояти довжелезну чергу* (С. Андрухович); *Даруся два дні не виходила з хати – так^{наскільки?/наслідок}* її боліла голова, *що не могла дивитися навіть у стелю, лиш обв'язувалася хустками, накривалася подушкою і відверталася до стіни* (М. Матіос); *Коней прив'яжіть так^{яким способом? з якою метою?}*, *щоб не позашморгували вузли* (В. Шкляр); *Їхав так^{яким способом?/наслідок/якою мірою?}*, *аж колесо згоріло* (<https://egazeta24.com>). Між елементами корелятивного блоку в ЗСР завжди є розділовий знак (кома). Омонімії до займенникового прислівника *так* частки можуть підсилювати значення підрядної частини з порівняльним сполучником в інших різновидах складнопідрядного речення, які не належать до сфери займенниково-співвідносних. Корелятивні пари *так – що аж*, *так – що й* засвідчують посилення сполучного засобу за допомогою приєднання часток *аж*, *й*. У реченнях зі співвідносним займенниковим словом спостерігаємо послаблення сполучного засобу, натомість частки мають функцію інтенсифікаторів.

Якщо порівнювати сполучуваність прономінатива *так* зі сполучуваністю прономінативів *настільки/ стільки*, то можна помітити, що останні частіше утворюють блоки зі сполучником *що*, натомість поєднання з іншими релятами є одиничними (*аж*, *ніби*, *наче*, *немов*, *щоб*, *щоби*, *аби*). У реченнях постає синкретизм адвербіальних семантико-синтаксичних відношень способу дії, міри і ступеня та наслідку/ порівняння/ мети, напр.: *Кожен із нас самодостатній і розумний настільки^{якою мірою?/наслідок}*, *що розуміє: ми могли би бути разом а хоч би й до смерті* <...> (М. Матіос); *Щодня в атмосферу викидається енергії стільки^{міра/порівняння}*, *наче вибухають 400 000 агресивних атомних бомб* (<https://censor.net.ua>); *Боляче настільки^{якою мірою?/мети}*, *щоб скиглити, але не настільки^{якою мірою?/мети}*, *щоб зрушитися з місця* (<http://ukraine-live.com>).

Прономінатив *такий* формує корелятивні пари з релятами *що*, *що аж*, *щоб*, *щоби*, *аби*, *ніби*, *наче*, *немов*, *хоч*, *коли*, *де*, *куди*, *звідки*. У реченнях послідовно фіксуємо синкретизм атрибутивно-адвербіальних семантико-синтаксичних відношень (наслідкових, мети, порівняльних, темпоральних, локативних), напр.: *Такі^{які?/наслідок}* мудрі думки, *що сам собі немилий* (Ю. Андрухович); *Не така^{яка?/з якою метою?}* це вже жінка, *щоб дала виспатися* (В. Шевчук); *Таке нервово посмикування носом, <...> ^{який?/порівняння} такий* вираз, *ніби чоловік постійно принохується до чогось смердючого* (О. Забужко); *Як виглядає ^{який?/коли?} такий* кінець, *коли всмоктує*

тьма і нема за що зачепитись <...> (О. Забужко); Саме на **такому**^{якому?/де?} прийнятті, **куди** він був запрошений з Маульвюрфом та Ізабеллою, Шлойма познайомився з майором Петером Зоммером (О. Ірванець). У конструкціях із темпоральним релятом (коли) функціює опорний щодо корелята субстантив зі значенням часу (момент, період, час). Натомість у реченнях із локативним релятом (де, куди, звідки) фіксуємо субстантив зі значенням конкретного місця, простору, точки.

Подекуди корелят **такий** може семантично наближатися до прислівника, набуваючи значення міри й реалізуючи в реченні додаткову адвербіальну семантику міри й ступеня. Таке явище, очевидно, спричинене тим, що корелят **такий** найчастіше поєднується з прикметниками (іменниками зі статичною характеристикою), ступенюючи рівень вияву їхньої ознаки, тим самим активізуючи адвербіальну семантику, напр.: *Танок був **такий**^{який?наскільки сильний?/наслідок} жвавий, **такий**^{який?наскільки сильний?/наслідок} веселий, **що** в Карпа аж жижки затрусилась до танців* (І. Нечуй-Левицький); *Реготу **такого**^{якого?наскільки сильного?/наслідок} наробив наш дідуган, **що** громада аж животи надірвала од сміху* (О. Стороженко).

Несиметричне поєднання з релятами адвербіального локативного та темпорального значень властиве також реченням із дейктичними корелятами *той, отой* (*той* – коли, *той* – звідки, *той* – де, *той* – куди). Цей займенниковий прикметник реалізує атрибутивну та субстанційну проєкції, тому пари з відповідними релятами вважаємо симетричними. У несиметричних реченнях виявляємо синкретизм субстанційних суб'єктних, атрибутивних (пов'язано з тим, що корелят зазвичай поєднаний із опорним субстантивом, тому активізує саме цю проєкцію) та адвербіальних темпоральних або локативних семантико-синтаксичних відношень, напр.: *Незвідь-чому, коли їв Єремія той хліб, привидівся йому теплий, росяний ранок, залитий сонцем, — саме **той**^{який?/коли?}, коли Прохор блукав по горбах із своїм чорногузом <...>* (В. Шевчук); *Збори заходили в затулок, нудніший, ніж **той**^{який?/де?}, куди пхують на провінційній залізничній станції товарні вагони з дір'явими дахами і виламаними деревами* (В. Барка).

У четвертому розділі “Семантико-синтаксична організація неядерних зон займенниково-співвідносних несиметричних речень” здійснено семантико-синтаксичний аналіз конструкцій, які виявляють напів'ядерну (підрозділ 4.1), периферійну (підрозділ 4.2) та перехідну (підрозділ 4.3) зони займенниково-співвідносних несиметричних речень.

Неядерну зону несиметричних ЗСР репрезентують одиниці з синсемантичним прономінативом *те* та займенниковими словами темпоральної семантики (**напів'ядерна зона**), реченнями з прономіналізованими іменниками, прикметниками й прислівниками у функції корелята (**периферійна зона**) та напівсиметричними реченнями – **перехідними одиницями**, що мають статус проміжних між ЗСР симетричної на несиметричної структури.

Напів'ядерну зону несиметричних ЗСР формують конструкції з синсемантичним прономінативом *те*, а також речення з темпоральним корелятом та сполучниковим релятом. Кількісне вираження блоків зі співвідносним словом *те* є найбільшим з усіх моделей несиметричних ЗСР. Вочевидь, це спричинено тим, що, окрім прономінатива та сполучного засобу, до структури корелятивної пари

також долучено прийменники, які утворюють сталі комплекси зі співвідносним словом. 32 пари з 36 проаналізованих містять прийменники як обов'язковий елемент формально-граматичної схеми, напр.: *у тому – що; від того – що; до того – що; з огляду на те – що; з приводу того – що; з того – що; у зв'язку з тим – що; унаслідок того – що; через те – що; щодо того – що; з тим – щоб/ аби; для того – щоб/ аби; задля того – щоб/ аби; замість того – щоб/ аби; заради того – щоб/ аби; того – щоб/ аби; на те – щоб/ аби; не те – щоб; проти того – щоб; у тому – щоб; за тим – щоб; про те – скільки/ наскільки* тощо. Така взаємодія спричиняє утворення синтаксичного слова. Із формально-граматичного боку прийменник сигналізує про синтаксичну залежність прономінатива від інших слів у головній частині речення, натомість відсутність семантики самого прономінатива вказує на необхідність її з'ясування через наповнення змістом підрядної частини. Тому в таких структурах поняття синтаксичної проєкції модифіковане: можливість наповнення прогнозує опорне слово, прономінатив увиразнює об'єктні відношення, що наближає ЗСР до з'ясувально-об'єктних. Такі прийменниково-відмінкові форми мають широкий спектр дистрибуції.

У несиметричних реченнях із *те* сталі й відтворювані прийменниково-відмінкові прономінативні комплекси здатні проєктувати семантико-синтаксичні відношення. Спостерігаємо процес фразеологізації структури, яка функціонує як корелят ЗСР. Повної лексикалізації зазнали такі корелятивні блоки: *не що інше – як; не що інше – ніж; одне (діло) ... інше – коли; все одно – що*, напр.: *Те, що ти спокійнісінько розгулюєш серед бунтарів – все одно, що пригріти ворога у власному будинку* (В. Андрусів); *<...> власне кажучи, то було не що інше, як зіткнення двох найбільших таємниць існування – Смерті з Я* (Ю. Андрухович).

На семантико-синтаксичному рівні речення з асемантичним *те* представлені реалізацією суб'єктних, об'єктних (вияскравлюємо власне-об'єктні та невластиво-об'єктні) і предикативних відношень. Найбільш частотними в аналізованому матеріалі є об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення. Найвищу продуктивність має форма корелята в родовому відмінку.

Суб'єктні семантико-синтаксичні відношення виражені моделлю *те₁ – що*, напр.: *<...> від дослідження рятувало лише те, що було обмаль вільного часу* (Ю. Винничук).

Корелятивний блок *те₂₋₆ – що* реалізує асинкретичні об'єктні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Я думала пожартувати, сказати Емілії щодо того, що цим медальйоном поєднуються серця закоханих, але потім вирішила, що з неї досить <...>* (Л. Денисенко), а також синкретичні з подвійними відношеннями (об'єктно-атрибутивні, напр.: *І це, напевно, був перший знак того, що українці можуть долучатися до цього руху все більше, більше і більше* (Т. Прохасько), об'єктно-адвербіальні причинові, напр.: *Костя <...> в душі радів з того, що дівчина виросла, стала розумною й на відміну від багатьох своїх ровесниць, тверезо мислить* (Ю. Балега), об'єктно-адвербіальні допустові, напр.: *На вокзалі холодно, навіть незважаючи на те, що зараз літо, серпень, усе одно – на вокзалі холодно, і там уже хтось спить* (С. Жадан) та об'єктно-адвербіальні міри і ступеня та наслідку, напр.: *Було страшно до того, що не міг поворухнутися* (<https://livejournal.com>)).

Блок $те_{2-6}$ – щоб функціює в реченнях із асинкретичними об'єктними відношеннями, напр.: *Узагалі я Принца ніколи не боявся, а тільки не хотів того, щоб за мене тріпали Панчука* (Д. Кислиця) та синкретичними: об'єктно-адвербіальними цільовими, напр.: *Однак про те, аби знову заснути, вже не йшлося* (Ю. Андрухович), об'єктно-адвербіальними причиновими, напр.: *На жаль, Наталія Корчак разом із Олександром Скопичем, які зацікавлені в тому, щоб перевірки декларацій не проводились, не проголосували за результати* (<https://unn.com.ua>), об'єктно-адвербіальними причиновими й цільовими семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Латвія наполягає на тому, щоб Україна прибрала її зі списку офшорних зон* (<https://glavcom.ua>).

Корелятивну пару *те – коли* виявляємо в реченнях із синкретичними об'єктно-адвербіальними темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Однак після того, коли раптом зник Яків, коротка розмова все ж таки була* (А. Кокотюха).

Те – як реалізує синкретичні об'єктно-адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *<...> поховали Абрама за кілька годин по тому, як він був зарубаний черкеською шаблюкою* (М. Матіос); об'єктно-адвербіальні причинові й способу дії, напр.: *І тільки по тому, як потирав руки і ворушив чорними вусами, можна було здогадатися, яку радість відчував зараз* (В. Малик); об'єктно-атрибутивно-адвербіальні способу дії, напр.: *<...> мало хто з нас мав чітке уявлення щодо того, як ця сукня має виглядати* (Л. Денисенко); блок *те – ніби, наче, мов* (або інші порівняльні сполучники) формує речення з синкретичними об'єктно-атрибутивними відношеннями, напр.: *І навіщо ці його відвідування і ота розмова про те, ніби він працював за друкаря в директоріївському Міністерстві <...> ?* (Б. Антоненко-Давидович).

Побудови об'єктно-кількісної семантики репрезентовані блоком *те – скільки*, напр.: *Про те, скільки повинна тривати ідеальна відпустка, яка дозволить відновити сили, відомо вченим з університету Неймегана* (<https://tsn.ua>), нашарування атрибутивності з'являється в реченнях з опорним субстантивом, напр.: *Дискусії про те, скільки ж має платити населення, тривали майже рік* (<https://obozrevatel.com>). Синкретизм об'єктно-атрибутивно-адвербіальних відношень міри і ступеня простежуємо в реченнях з корелятом *настільки*, напр.: *<...> єпископи розглянули питання про те, наскільки Константинопольська церква уповноважена без згоди інших церков надавати автономію* (<https://unian.ua>).

До напів'ядерної зони також належать речення з несиметричними блоками, вираженими корелятами з темпоральною семантикою й релятами, у яких відбувається зміна типової сполучникової функції, зокрема йдеться про зміщення порівняльних та темпоральних релятів у вираження умовних відношень (*тоді – коли/ як/ якщо/ якби; відтоді/ колись – як*). У таких реченнях функціює здебільшого підрядний сполучник *як*, що первинно є виразником порівняльних семантико-синтаксичних відношень. Проте у згаданих блоках він заміщує сполучне слово *коли*, транспонууючись до сфери темпоральних релятів. Із цієї причини конструкції, утворені за такою моделлю, належать до периферійної зони несиметричних ЗСР. У реченнях виявляємо адвербіальні семантико-синтаксичні відношення темпоральні, напр.: *Але відтоді, як ми з тобою познайомилися, я вирішив зупинити свій вибір на*

тобі (Н. Сняданко) або синкретичні темпоральні та причинові, напр.: **Відтоді, як** він у пориві о гніву так жорстоко покарав свою юну дружину, він не знаходить собі місця (В. Чемерис). Таку саму ситуацію маємо зі сполучником *коли*², який, на відміну від *коли*¹, транспонований зі сфери темпоральних і виконує функції адвербіального сполучника умови *якщо*, уможливаючи появу відповідного синкретичного нашарування каузальності в реченнях, напр.: *У Державному департаменті США заявили, що нові санкції проти Росії буде запроваджено тоді, коли це буде доцільно* (<https://www.radiosvoboda.org>).

Периферійну зону несиметричних ЗСР формують одиниці, які зазнали процесів транспозиції. Несиметричний тип таких речень представлено трьома типами блоків: перші утворені поєднанням прикметникового слова з релятом субстанційної семантики, другі – адвербіальним локативним корелятом напрямку руху й несиметричним, здебільшого локативним, проте іншим за семантикою, релятом, треті в головній частині містять синсемантичний іменник (реалізовано різні семантико-синтаксичні відношення). До корелятивних блоків, які виявляють внутрішньочастиномовну трансформацію, належать, зокрема, такі: *інший – що/коли; одне/одно – що; єдиний – що; єдиний – де/куди; єдиний – коли; останній – що; останній – де; перший/другий/третій – що; вгорі – звідки; внизу – куди; потім – коли; відтепер – коли*, напр.: *<...> то вже інша душа, зовсім інша, така інша, що аж не годна вилетіти з цього прохололого вже «мерседеса» і зайтися криком, відчаєм, всеочисним благанням* (В. Баранов); *А зараз її засмучувало одне — що не атрофувалася здатність відчувати біль <...>* (Н. Шевченко); *Єдине, куди я готова тебе відпустити ненадовго, – це до твоїх трактатів* (В. Лосєва); *Він приходив додому втомлений, і єдине, що могло стимулювати його до наукової роботи, – це вино* (Ю. Винничук); *Коли приїхала в Париж, перше, що зробила, – відшукала адресний стіл* (І. Роздобудько).

Також прономіналізація відбувається в прийменниково-відмінкових формах зі значенням темпоральності (*з (від, од, до) того часу; з (від, од, до) тих пір; у (на) той час; у (на) той момент; у ту мить; на той період*); локативності (*у (на) тому місці; у те місце; до (від) того місця; у той бік; у ту сторону; у цьому напрямку*); способу дії і міри (*до такої міри; таким чином*); причиновості (*з тієї причини*), напр.: *<...> на той час, як ви зберетеся з дітьми в гори, у вас за спиною будуть уже кілометри прогулянок у парках, вулицями, біля проїжджих частин та інших місць із підвищеною небезпекою* (І. Карпа); *І прудко побігли вони до того місця, де лежало сіно пана Кошковського* (В. Шевчук); *Якщо приватна власність на засоби виробництва морально засуджується з тієї причини, що виключність посідання дозволяє власникові приймати рішення <...>, то приватна власність на предмети споживання підпадає під той же ж вирок* (Т. Возняк).

Перехідну зону несиметричних ЗСР становлять напівсиметричні речення, які реалізують асинкретичні адвербіальні локативні та темпоральні відношення, проте не виявляють повного семантичного протиставлення між елементами корелятивного блоку. Здебільшого це речення з адвербіальним локативним прономінативом статичної дії та адвербіальним локативним прономінативом динамічної дії (*там/ отам/ скрізь/ тут/ отут/ всюди – звідки/ куди*), напр.: *Там, звідки вони потрапили, їх вже давно списали і, повірте, не поспішають забирати*

назад (В. Андрусів). До цієї категорії належать також речення з корелятом динамічного руху та статичним релятом місця (*туди/ звідти/ звідсіль/ відтіля/ всюди – де*), напр.: *Десь відтіля, де потонув пароплав, гідрофони міноносія вловили звук гвинтів підводного човна* (М. Трублаїні), а також конструкції з блоками, що позначають динамічний, але різноспрямований рух (*туди – звідки, звідти – куди*), напр.: *Справився було на Руську, але круто повернувся і квапом подався до татарських воріт, ішов Волинським шляхом назад туди, звідки прийшов два роки тому й куди поклявся ніколи не повертатись* (Р. Іванчук); *Він, здалося, здригнувся, повернувся звідти, куди їй ніколи не заглянути, зітхнув* (Я. Мельник). Напівсиметричні речення також реалізовані в межах темпоральних блоків із відліковим та власне-темпоральним прономінативом *відтоді/ звідтоді – коли; тепер – поки/ доки/ допоки*, напр.: *Я знав його ще відтоді, коли він ходив з іржавим автоматом* (В. Шкляр); *Це тепер, поки ви ще вірите, поки сподівається, що це не надовго <...>* (Л. Романчук).

ВИСНОВКИ

Несиметричними займенниково-співвідносними реченням є структури, у головній частині яких функціонує прономінатив, що відкриває синтаксичну проекцію для приєднання релята й наповнення змістом підрядної частини, натомість синтагматично слабкий засіб зв'язку реалізує ту синтаксичну орієнтацію, яка не виявляє семантичної тотожності кореляту.

Формально-граматичними засобами утворення корелятивного блоку є прономінативи атрибутивної та адвербіальної семантики, а також семантично нівельоване займенникове слово *те* та прономіналізовані кореляти. Семантичну спеціалізацію релятів виявлено в різновидах адвербіальних засобів зв'язку (порівняльних, допустових, міри і способу дії, локативних, темпоральних, цільових). Окрему групу становлять асемантичні сполучники. Поєднання корелята й релята, які належать до різних семантичних різновидів, як і функціонування одного з елементів пари як асемантичного, спричиняє формування моделі займенниково-співвідносного речення несиметричної структури.

Інвентаризація несиметричних корелятивних блоків уможливила фіксацію понад 120 пар, зокрема таких: *так – мов/ немов/ наче/ ніби/ якби/ як/ що/ що аж/ що й/ що навіть/ хоч/ аж/ щоб/ щоби/ аби; так само – як; настільки – що/ що аж/ мов/ немов/ наче/ ніби/ аж/ щоб/ щоби/ аби; стільки – що/ що аж/ мов/ немов/ наче/ ніби/ хоч/ аж/ щоб/ щоби/ аби; такий – мов/ немов/ наче/ ніби/ що/ що аж/ що й/ що навіть/ аж/ як/ хоч/ якби/ щоб/ щоби/ аби/ ніж/ коли/ де/ звідки/ куди; такий само – як; те₁₋₆ – що_{спол.}; попри те – що; те₂₋₆ – щоб/ щоби/ аби; те – коли/ як/ де/ куди/ звідки/ ніби/ наче/ немов; тоді – коли/ як/ якщо/ якби; відтоді – як/ коли; іноді/ колись/ тепер – як; перший/ останній/ інший/ один/ єдиний – що тощо.*

Ядро несиметричних ЗСР становлять речення з атрибутивними корелятами, адже вони виявляють типове формування корелятивних блоків та механізму прислівно-кореляційного зв'язку, реалізуючи свої первинні граматичні ознаки. Ядерні речення репрезентують синкретизм семантико-синтаксичних відношень. Проекції для значень способу дії або міри і ступеня реалізують займенникові прислівники *так, настільки, стільки*, атрибутивність – прикметниковий корелят

такий. Появу синкретизму в таких реченнях спричинено невідповідністю синтаксичної орієнтації релята підрядної частини: реальне та ірреальне порівняння реалізує група порівняльних сполучників (*ніби, наче, мовби, як, якби* тощо); наслідковість – сполучники *що, хоч, аж*; значення мети, або бажаного наслідку, – сполучники *аби* та *щоб/ щоби*; темпоральність – сполучні слова *коли, поки, доки*, локативність – *де, звідки, куди*.

У напів'ядерній зоні несиметричних побудов перебувають конструкції з асемантичним *те*, представлені найбільш широким спектром корелятивних блоків, та моделі несиметричних одиниць із темпоральним прономінативом. Кількісне вираження моделей зі співвідносним словом *те* є найбільшим з усіх різновидів несиметричних ЗСР.

Периферійну зону займенниково-співвідносних несиметричних речень формують конструкції з транспонованими корелятами. У позиції співвідносного слова домінантним стає дейктичне значення, а не лексичне наповнення, що наближає слово за функцією до займенникового, уможливлючи наявність указівної проекції та реалізацію прислівно-кореляційного зв'язку в реченнях із блоками *інший – що; одне/ одно – що; єдиний – що/ де/ куди/ коли; останній – що/ де; перший – що; до такої міри – що; з того часу – коли; у тому місці – де* тощо.

Речення з локативним або темпоральним корелятом, який не виявляє повної семантичної тотожності з релятом, вважаємо за доцільне кваліфікувати як напівсиметричні одиниці – конструкції, що мають статус перехідних.

Уточнена класифікація несиметричних ЗСР ґрунтована на комплексних критеріях, що визначають взаємодію формально-граматичного та семантико-синтаксичного рівнів, зокрема реалізацію синтаксичної проекції корелята, орієнтації релята, формування корелятивних блоків за допомогою механізму прислівно-кореляційного зв'язку та утворення семантико-синтаксичних відношень.

Здійснений аналіз засвідчив, що займенниково-співвідносні несиметричні речення є системою речень, яка має унікальні риси, проте водночас виявляє спільні ознаки з іншими типами складнопідрядних одиниць. Тому перспективи пропонованого дослідження скеровані в площину системного аналізу особливостей взаємодії несиметричних речень з іншими типами складнопідрядних у вимірах синхронії й діакронії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Онатій А. В. Специфіка формування корелятивного блоку займенниково-співвідносних речень несиметричної структури. *Науковий вісник Херсонського національного університету. Серія “Лінгвістика”* : збірник наукових праць. Херсон : ХДУ, 2016. Вип. 25. С. 46–50.

2. Онатій А. В. Лінгвістичний статус займенниково-співвідносних речень: традиція та новаторство. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)* : науковий журнал. Київ, 2016. Том 189. С. 58–62.

3. Онатій А. В. Семантико-синтаксична організація займенниково-співвідносних речень несиметричної структури з корелятом “так”. *Вісник*

Львівського університету. Серія філологічна : збірник наукових праць. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Випуск 64. Частина 1. С. 209–215.

4. Онатій А. В. Особливості реалізації прислівно-кореляційного зв'язку в займенниково-співвідносних реченнях симетричної, напівсиметричної та несиметричної структури. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство* : науковий журнал. Київ, 2018. Том 1. С. 12–17.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

5. Онатій А. В. Проблема статусу напівсиметричних займенниково-співвідносних речень. *Вісник КНЛУ. Серія “Філологія”* : збірник наукових праць. Київ, 2017. Том 20, № 2. С. 28–36.

6. Онатій А. В. Внутрішній синкретизм займенниково-співвідносних несиметричних речень з асемантичним корелятом. *Записки з українського мовознавства* : збірник наукових праць. Одеса : “ПолиПринт”, 2018. Вип. 25, Том 1. С. 65–81.

Наукові праці апробаційного характеру

7. Онатій А. В. Проблема класифікації складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу асиметричної структури. *Ломоносов-2013*: матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених (Севастополь, 25-26 квітня 2013 року). Севастополь, 2013 : ТОВ “Експрес-друк”. С. 318–319.

8. Онатій А. В. До питання асиметрії займенниково-співвідносних речень. *Лінгвістичне портретування сучасного соціуму*: матеріали II Всеукраїнської практичної конференції (Вінниця, 26-27 листопада 2015 року). Вінниця, 2016. С. 31–39.

АНОТАЦІЯ

Онатій А. В. Синтаксична організація складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України. – Вінниця, 2018.

Дисертаційна праця є першим комплексним дослідженням несиметричних займенниково-співвідносних речень. У роботі з'ясовано дефініції понять “корелят”, “релят”, “корелятивний блок”, “синтаксична симетрія”, “прислівно-кореляційний зв'язок”, визначено критерії формування несиметричних корелятивних блоків, інвентаризовано формально-граматичні моделі займенниково-співвідносних несиметричних речень. З урахуванням особливостей формально-граматичної організації схарактеризовано асинкретичні та синкретичні семантико-синтаксичні відношення, виявлено, що в ядерній зоні займенниково-співвідносних несиметричних речень перебувають одиниці з синкретичними відношеннями, що спричинено накладанням двох різних синтаксичних проєкцій корелята та орієнтації релята. Натомість у неядерній зоні можлива поява асинкретичних одиниць. Також

уведено в наукове терміновживання поняття “напівсиметричні займенниково-співвідносні речення”, що охоплює одиниці, які виявляють кореляцію прономінатива й засобу зв’язку на рівні загальної семантики, проте відрізняються на рівні втілення конкретних синтаксичних проєкцій. Обґрунтовано, що в периферійній зоні займенниково-співвідносних несиметричних речень перебувають одиниці, які зазнали транспозиційних процесів, зокрема на це вплинуло послаблення номінативного значення повнозначної частини мови, яка виконує функцію співвідносного слова. У висновках запропоновано оновлену класифікацію займенниково-співвідносних несиметричних речень.

Ключові слова: займенниково-співвідносні речення, релят, корелят, корелятивний блок, займенниково-співвідносні речення несиметричної структури, прислівно-кореляційний зв’язок, синтаксична проєкція, синтаксична орієнтація, напівсиметричні займенниково-співвідносні речення.

АННОТАЦІЯ

Онатий А. В. Синтаксическая организация сложноподчиненных местоименно-соотносительных предложений несимметричной структуры. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса Министерства образования и науки Украины. – Винница, 2018.

Диссертационная работа является первым комплексным исследованием несимметричных местоименно-соотносительных предложений. В работе уточнены дефиниции понятий “коррелят”, “релят”, “коррелятивный блок”, “синтаксическая симметрия”, “присловно-корреляционная связь”, определены критерии формирования несимметричных коррелятивных блоков, инвентаризованы формально-грамматические модели местоименно-соотносительных несимметричных предложений. С опорой на особенности формально-грамматической организации описаны асинкретичные и синкретичные семантико-синтаксические отношения; выявлено, что в ядерной зоне местоименно-соотносительных несимметричных предложений находятся синкретичные единицы, что вызвано наложением двух разных синтаксических проєкций коррелята и ориентации релята. В неядерной зоне возможно появление асинкретичных единиц. Также введено в научное использование понятие “полусимметричные местоименно-соотносительные предложения”, описывающее единицы, в которых происходит корреляция прономінатива и средства связи на уровне общей семантики, однако отличаются значения на уровне воплощения конкретных синтаксических проєкций. Обосновано, что в периферийной зоне местоименно-соотносительных несимметричных предложений находятся единицы, с которыми произошли транспозиционные процессы, в частности на это повлияло ослабление номінативного значения знаменательных частей речи, выполняющих функцию соотносительного слова. В выводах предложена обновленная классификация местоименно-соотносительных несимметричных предложений.

Ключевые слова: местоименно-соотносительные предложения, релят, коррелят, коррелятивный блок, местоименно-соотносительные предложения несимметричной структуры, присловно-корреляционная связь, синтаксическая проекция, синтаксическая ориентация, полусимметричные местоименно-соотносительные предложения.

SUMMARY

Onatii A. V. Syntactic Organization of Pronoun-correlated Sentences with Non-symmetrical Structure. – A manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

This thesis is the first comprehensive study of complex pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure. The research is based on defining the complex pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure as a complex construction which contains a correlative block with a pronominal (or another pronominalised part of speech) functioning as a correlative word that is not semantically equivalent to the relative word, which enables the formation of a co-word-correlated connection.

The thesis identifies the mechanism of the co-word-correlated connection formation enabling the distinction between three types of this connection: one with a syntagmatically strong relative word, one with a syntagmatically weak relative word, and a mixed one.

In order to reveal the semantic correspondence between the elements of the correlative block, we propose to classify correlative words into the following categories: attributive: qualitative (*такий, той*), qualitative-quantitative (*настільки*), quantitative (*стільки*); adverbial: causal (*тому, зати*), locative static (*там, туди*), locative dynamic (*туди, звідти*), temporal proper (*тоді*), temporal continued (*допи, попи*), temporal reference (*відтоді, звідтоді*), manner of action (*так*), semantically neutralised (*те*). However, we determine the meaning specification of conjunctions which form non-symmetrical sentences within the adverbial type distinguishing between comparative (*наче, неначе, немов, ніби* etc.), conceding (*хоч, хоча*), measure and manner (*аж, що аж*), locative stative (*де*) and dynamic (*куди, звідки*), temporal proper (*коли*), temporal continued (*доки, поки, допоки, заки*) and reference (*відколи*), aim (*щоб, аби*), manner of action (*як*).

We have established that the widest range of pairings is characteristic of the following correlative words: *такий* (constitutes 29,02% of the whole corpus), *так* (25,97%), *те* (23,95%), and conjunctions *що, щоб, що аж*. *Те* has the largest number of case and prepositional-case forms. It combines with prepositions *про, за, через, у (в), на, до, перед, після, по* etc. and can be used in the forms of nominative, genitive, dative, accusative, instrumental, locative cases. The semantically neutralised correlative word *те* has limited pairing ability. It forms correlative pairs with conjunctions *що, щоб/ аби, як, наче, ніби* (and other comparative conjunctions), and conjunction words with locative meaning *де, куди, звідки* and temporal meaning *коли*.

The formal-grammatical basis of pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure is formed by over 120 correlative pairs, among which the most productive are: *такий – що/ що аж; такий – щоб; такий – ніби/ наче/ неначе/ мов/*

немов; так – ніби/ наче/ неначе/ мов/ немов; так – що; так – щоб/ аби; настільки – що/ що аж; стільки – що/ що аж; те₂₋₆ – що; те – щоб. Apart from pronominal words, the position of the correlative word can be taken by word forms with weakened nominative meaning, e.g. *у такий спосіб, до того часу, до такої міри.* Sentences with such constructions demonstrate transpositional processes within pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure.

In addition, the thesis outlines core and non-core functional areas of the constructions in question. It was established that the core area is represented by units which do not systematically reveal syntactic equality between the correlative word projection and the relative word orientation, which enables the formation of layers of syncretic semantic-syntactic relations. Such constructions are realised by means of correlative blocks with pronominals of adverbial semantics *так, настільки, стільки*, and adjectival semantics *такий, той*.

The non-core area of pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure includes structures with the correlative word *те*, which does not have pronounced meaning and forms a variety of pairings with prepositions, based on which it indirectly creates a syntactic projection ensuring the formation of mostly syncretic semantic-syntactic relations. Thirty-two of the 36 analysed pairs contain pronouns. Due to the lack of pronounced meaning, the correlative word can form phraselogised complexes, homonymously close to pronoun-correlated constructions, however indivisible neither at the formal-grammatical, nor at the semantic-syntactic level.

In sentences where the position of the correlative word is taken by a lexical part of speech, there is frequent emigrational transformation of pronominal words.

The intermediate functional area includes sentences, which reveal equality between the elements of the correlative block at the general semantic level, which makes them closer to the symmetrical constructions; however, the syntactic orientation of the relative word does not coincide with the correlative word projections, which is primarily typical of non-symmetrical units. For the classification of such units the term “half-symmetrical pronoun-correlated sentences” is proposed.

Key words: complex pronoun-correlated sentence, relative word, correlative word, correlative pair, pronoun-correlated sentence with non-symmetrical structure, co-word-correlated connection, semantic-syntactic relations, syntactical projection, syntactical orientation, half-symmetric pronoun-correlative sentences.